

ISO SUOMEN KIELIOPPI OSANA SUOMALAISEN KIELIOPINKIRJOITUKSEN PERINNETTÄ

Ison suomen kieliopin valmistuminen oli fennistiikan merkkitapaus. Teosta oli osattu odottaa jo pitkään, sillä sitä oli esitelty ennakoita ja sen osia oli lueteltu laajasti tiedeyhteisön piirissä. Monet tutkimus-, opetus- ja kirjahankeet suorastaan seisovivat, kun haluttiin ennen omia ratkaisuja nähdä, mitä uusi kielioppi kertoisi tarkasteltavista asioista ja millaista terminologiaa siinä käytettäisiin. Teoksen ilmestyminen lokakuussa 2004 laukaisi lopulta odotuksen piinan.

Lähes 1 700-sivuiseen kirjajättiläiseen sisältyvä aines ei suinkaan ole kaikilta osin uutta. Johdannossa kerrotaan, että teos jatkaa fennististä perinnettä ja on pyrkinyt hyödyntämään meikäläiseen kieliopinkuvaukseen vakiintuneita käsitteitä ja ratkaisuja niin pitkälti kuin mahdollista. Uutta on erityisesti se, että tietoa on koottu ennennäkemättömän runsaasti yksien kansien väliin.

Ison kieliopin lukuisat viittaukset kieliopinkirjoituksen perinteeseen pakottavat kysymään, millainen tämä perinne on ja mitkä aiemmat teokset sitä parhaiten edustavat. Näihin kysymyksiin itse kielioppi ei anna vastausta. Johdannon luvussa, jossa käsitellään Ison suomen kieliopin ja muiden kielioppien suhdetta, ei mainita nimeltä yhtään ainoaa aiempaa kielioppia tai kieliopin tekijää. Niinpä on pohjustukseksi hyvä luoda katsaus suomen kieliopin historiaan.

SUOMEN KIELIOPIN ALKUVAIHEET

Ensimmäinen painettu suomen kielioppi oli latinankielinen *Lingvae Finnicae Brevis Institutio*, jonka Turun akatemian teologian professori, ruotsalaissyntyinen Aeschillus Petraeus toimitti painoon vuonna 1649. Teoksen omistuskirjoituksesta käy ilmi, että kehoitus kirjan tekoon oli tullut korkealta taholta: Suomen tarmokas kenraalikuvernööri Per Brahe halusi saada aikaan oppikirjan, jonka avulla ruotsalaiset virkamiehet ja papit voisivat opiskella Ruotsin itäisen maakunnan kieltä.

Petraeuksen kieliopissa esiteltiin suomen kielen keskeisimpiä aineksia latinan kieliopin kaavan mukaan. Kirjan alussa todettiin, että kielioppi antoi ainoastaan rungon ja lähtökohdan. Lisäksi kieltä koskevaa tietoa piti täydentää todellista kielenkäyttöä tarkkailemalla. Kirjaa ei ollut tarkoitettu suomenkielisille suomalaisille, sillä äidinkieltä jokainen osasi luonnostaan.

Matthias Martiniuksen vuonna 1689 ilmestynyt *Hodegus Finnicus* oli Petraeuksen kieliopin kaltainen. Kolmas ja 1700-luvun ainoa kielioppi, Bartholdus Vhaelin *Grammatica Fennica* (1733), kuvasi sekin suomen äänne- ja muoto-opin rungon, mutta ei enää tiukasti latinan mallia noudat- taen. Vhaelin aikana latinan asema kieliopin prototyypinä oli jo asetettu kyseenalaiseksi, ja kieltä lähestyttiin mahdolli-

suuksien mukaan sen omista lähtökohdistta. Rakenteellisin kriteerein tunnistettavia kategorioita voitiin lisätä tai vähentää tarvittaessa, ja luokkia nimettiin niiden perusfunktioiden mukaan. Etenkin sanamuodostuksen kuvausta rikastettiin heprean kieliopin avulla.

PERINNE HAJAANTUU

1800-luvun alussa traditio monipuolistui. Latinan ohella suomea alettiin kuvata myös saksaksi ja ruotsiksi, ja terminologia kirjavoitui entisestään. Esimerkiksi Johann Strahlmann (1816) käytti saksankielisessä kieliopissaan varsinaisia termejä säästeliäästi ja korvasi ne mieluummin funktioon viittaavilla ilmauksilla; esimerkiksi nominativista tuli Werfall ja genetiivistä Wessenfall. Jacob Judén (1818) halusi ottaa kategorioinnin perustaksi funktion, ei muotoa. Esimerkiksi *-lla*-päätteisiä sijoja hän erotti kolme, koska *-lla*-päätteisillä muodoilla oli erilaisia käyttötapoja (*tuolilla on neljä jalkaa, tuolilla istua, tuolilla lyödä*).

Reinhold von Beckerin kieliopissa (1824) kuvaus rakentui muotokriteereille, mutta ongelmaksiksi nousi se, että saman funktion ilmaisimilla oli murteissa erilaisia ilmiäsuja. Mitkä niistä pitäisi ottaa malliparadigmoinhin? Kirjakieli koostui näihin aikoihin enimmäkseen uskonnollisista teksteistä, joissa ilmaisutarpeet ja -mahdollisuudet olivat aivan erilaiset kuin elävässä kansankielessä. Jo Vhael oli esittänyt murreeroja, ja niin teki Beckerkin. Beckerillä oli kieliopissaan myös laaja syntaksin osuus, jossa monet kansankielen rakenteet pääsivät ensi kertaa osaksi kirjakielen kuvausta. Savolainen Becker esitti kieliopissaan muun muassa itämurteille ominaisen refleksiivitaivutuksen.

Elias Lönnrot puolestaan halusi kartuttaa sijaparadigmaa kansanrunoudessa tiuhaan esiintyvällä prolatiivilla. Lönnrot ku-

vasi suomen kielioppia ensi kertaa suomeksi aikakauskirjassaan Mehiläinen vuonna 1836. Hän oli tiukasti muodosta lähtevän kuvauksen kannattaja ja jätti paradigmasta pois akkusatiivin, koska sillä ei ollut omaa muotoa. Muutos oli radikaali, sillä akkusatiivi oli yksi niistä kuudesta sijasta, jotka oli latinasta otettu osaksi perinteistä kuvauskalustoa. Lönnrot ei kuitenkaan ollut ensimmäinen, joka otti tämän rohkean askeleen. Edelläkävijä oli Gustaf Renvall (1815–1817, erit. s. 15–16), joka sovelsi yleisen kieliopin teoriaa ja tarkasteli suomea ja ruotsia kontrastiivisesta näkökulmasta. Renvall valmisteli myös opetuskielioppia, mutta sen hän julkaisi vasta vuonna 1840.

1800-luvulla kielioppeja alettiin laatia myös suomenkielisille suomalaisille. Kirjakieli oli käymistilassa, ja sen vakiinnuttamiseksi kaivattiin yhteisiä normeja. Niiden asettamiseen ei ollut varsinaisia valtuuksia kellään. Pohdintoja vaikeutti tiedon puute, sillä kielentutkimus ja aineiston keruu olivat vasta alkamassa. Kaikki eivät edes pitäneet kielioppeja tarpeellisina, ja esimerkiksi J. V. Snellman (1856: 74) murisi, että kielioppeista tulee pelkkiä hautakiviä suomen kielelle, joka ehtii kuolla, ennen kuin kielimiehet pääsevät yksimielisyyteen sen rakenteesta. Tilanne selkiytyi, kun eri kieliaineiden edustajista kootun kielioppikomitean mietintö (1888) valmistui. Siinä oli kuvattu suomen kielen rakenne yleisesti tyydyttävällä ja koulukielioppien pohjaksi kelpaavalla tavalla.

1800-luvulla luotiin pohja myös historialliselle kieliopille. Kun tutkittiin ja vertailtiin sukukieliä, alkoi kielen pintarakenteen takaa hahmottua erilaisia ikäkerrostmia ja niitä yhdistäviä muutoksia. Tätä linjaa raivasi erityisesti August Ahlqvist, joka oli perehtynyt sekä moniin sukukieliin että suomen murteisiin. Ahlqvist luennoi suomen kielen rakenteesta rikastaen esitystään sukukielten aineistolla ja sen historiallisil-

la tulkinnoilla. Vuonna 1877 ilmestynyt *Suomen Kielen Rakennus* oli ensimmäinen tieteellinen suomen kielioppi, jolla oli selvästi sekä synkroninen että diakroninen ulottuvuus. Pahaksi onneksi Ahlqvist ehti julkaista vain nomineja koskevan osan ja runousopin. Opetuskielioppia Ahlqvist ei välittänyt kirjoittaa itse, vaan antoi oppilaalleen Konstantin Hämäläiselle luvan julkaista omalla nimellään luentojensa pohjalta laaditun koulukieliopin (Liakka 1940: 366–367).

Emil Nestor Setälä aloitti legendaarisen oppikirjailijan uransa jo koulupoikana (tarkemmin Häkkinen 2001). Hänen lauseoppinsa ensimmäinen painos (1880) oli paljon suppeampi ja vaatimattomampi opus kuin teoksen myöhemmät, muokatut versiot. Äänne- ja muoto-opin Setälä julkaisi vasta 1898, kun sitä tarvittiin oppikirjaksi opettajien kesäkurssille. Setälä johti myös kielioppikomiteaa, jonka mietintö valmistui 1915, mutta hänellä ei ollut aikaa eikä mahdollisuutta uudistaa omia oppikirjojaan mietinnön mukaisiksi. (Vares ja Häkkinen 2001: 259–261.)

Setälä oli kautta aikojen tunnetuin ja vaikutusvaltaisin suomalainen kielentutkija ja alansa ainoana varsinaisena professorina keskeinen opettajankouluttaja, joten hänen kirjansa nauttivat ymmärrettävästi laajaa kannatusta. Muissa oppikirjoissa noudateltiin enimmäkseen Setälän mallia, joskus niin uskollisesti, että Setälän kustantamo Otava joutui nostamaan plagiointisyytteen. (Vares ja Häkkinen 2001: 145–149.)

TIETEENALA RISTITUULESSA

Suomen kielen tieteellisessä kuvaamisessa Setälän ansiot olivat yllättävän vähäiset. Loistokkain näyte oli syntaktinen tutkimus Koillis-Satakunnan murteista (Setälä 1883), johon Setälä kokosi ainekset jo

koulupoikana. Myöhemmin hän suuntautui yhä enemmän sukukielten tutkimukseen.

Varteenotettavia haastajia Setälä sai vasta kuolemansa jälkeen. Lauri Hakulisen historiallinen kielioppi *Suomen kielen rakenne ja kehitys* ilmestyi ensi kertaa kaksiosaisena vuosina 1941 ja 1946. Aarni Penttilän vuonna 1957 ilmestynyt kielioppi sisälsi nykykielen tieteellisen deskription lisäksi oikeinkirjoitusoppia, vanhaa kirjakieltä ja marginaalisia kielenaineiksia. Paavo Siron filosofispohjainen lauseoppi vuodelta 1964 oli tiukan synkroninen ja monissa suhteissa ansiokkaan omaperäinen. Penttilän ja Siron teosten esipuheista käy selväsanaisesti ilmi, että ne oli varta vasten laadittu suistamaan Setälän haamu valta-asemastaan.

Samoihin aikoihin alkoi yleisen kielitieteen kehitys toden teolla rikastuttaa suomalaista kielenkuvausta. Paavo Ravila (esim. 1943, 1944, 1945, 1950, 1959, 1960a, 1960b) oli jo aiemmin tutkinut kokonaisia lauserakenteita, niiden konstituentteja ja historiaa sukukielten näkökulmasta, ja fennistiikassa Ravilan perintö kasvoi runsaan koron, kun hänen oppilaisiaan Osmo Ikolasta, Eeva Kangasmaa-Minnistä ja Göran Karlssonista tuli syntaksin tutkijoita. Ravila oli myös 1960-luvulla aktiivisesti käynnistämässä yleisen kielitieteen yliopisto-opetusta Suomessa. (Karlsson 1997, erit. s. 95.)

1970-luvulla alkoi angloamerikkalaisten kieliteorioiden vyöry Suomeen. Näistä edustavimpia esiteltiin vuonna 1979 ilmestyneessä Auli Hakulisen ja Fred Karlssonin teoksessa *Nykysuomen lauseoppia*. Kirja oli tarkoitettu yliopistojen kurssikirjaksi, ja se oli teoriapohjaltaan samalla tavalla valikoi-va kuin nyt tarkasteltava Iso suomen kielioppikin. Eksplisiittisesti ilmaistu luopumisen yhtenäisestä taustateoriasta oli merkittävä periaatteellinen kannanotto. Uuden lauseopin tavoitteena oli kuvata sekä kieltä että kielen tutkimisen eri tapoja.

1970-luvulla muodissa ollut generatiivinen kielioppiteoria korosti, että kielioppi kuvaa ihmisen intuitiivista tietoa äidinkielen rakenteesta. Normatiivinen opetuskielioppi nähtiin välttämättömänä pahana tai pelkästään pahana. Irina Koskinen kirjoitti väitöskirjansa lopputiivistelmässä (1988: 297): »[Ä]idinkielen opetusta on pahan hengen tavoin riivannut kielioppi, jota opettajasukupolvet toisensa jälkeen ovat hairahtuneet pitämään sinä opetuksen vankana rukiisena leipänä, jota ei 'marenki-leivoksilla' koskaan voi korvata – –.»

Kielioppeja on kuitenkin laadittu edelleen, erilaisia eri tarkoituksiin. Avoimesti normatiivisia kielioppeja on tarvittu ennen kaikkea kielenhuollossa ja kielenopetuksessa. Koska kieltä on mahdotonta kuvata luettelemalla, tarvitaan sääntöjä ja yleistyksiä. Säännönmukaisuuksien kuvaaminen ei sinänsä ole normatiivista; olennaista on, miten ja mihin tarkoitukseen sääntöjä käytetään.

MIKÄ ON KIELIOPPI?

Lähes jokainen suomalainen joutuu koulussa jollakin tavoin tekemisiin kielioppien kanssa, joten opetuskielioppi on useimmille suomalaisille kieliopin mentaalinen prototyyppi. Myös itse sana *kielioppi* tuntuu viitteen oppimiseen ja opettamiseen.

Jokainen lingvisti kuitenkin tietää, että sanan merkitys perustuu viime kädessä kieliyhenteisön sisäiseen sopimukseen. Merkitys voi muuttua, ja sanalla voi samanaikaisesti olla monia eri merkityksiä. *Kielioppi* ei ole poikkeus. Petraeuksen aikana suomen kielessä ei sanaa *kielioppi* ollut vielä olemassakaan. Se on ilmeinen käännöslaina ruotsin sanasta *språklära*, ja se on tullut kirjalliseen käyttöön Carl Niclas Keckmanin ja Elias Lönnrotin välisessä kirjeenvaihdossa vuonna 1837. Kirjeenvaihto käsitteli suomen normatiivisen kieli-

opin laatimista. (Pääkkönen 1994: 74, myös alav. 111.)

Latinan *grammatica*-sanalla on erilainen etymologia. Se juontuu alkuaan piirrettyä merkkiä tarkoittaneesta kreikan sanasta *gramma*, ja *ars grammatica* on yksinkertaisimmillaan merkinnyt kykyä käyttää kirjainmerkkejä, siis luku- ja kirjoitustaitoa. Aikojen kuluessa (*ars*) *grammatica* ja siitä juontuvat eri kielten ilmaukset ovat saaneet monia merkityksiä, kun kielen kuvauksen tarpeet ja keinot ovat muuttuneet. Jo antiikin aikoina kehiteltiin sekä yleistä, erityiskielistä riippumatonta kielioppia että kielikohtaista, normatiivista opetuskielioppia. Antiikin grammatikot keskittyivät parhaiden kirjoittajien teksteihin. Puhekieltä tai koko kansan kieltä ei edes yritetty kuvata.

Keskiajalla käytännössä tärkeimmäksi kieliopin muodoksi nousi latinan opetuskielioppi. Toisaalta kehitettiin myös yleistä eli spekulatiivista kielioppiteoriaa. Sen piirissä opetuskielioppeja väheksyttiin, ja ainoastaan yleisen kieliopin tutkimista pidettiin oikeana tieteenä. Keskiajan lopulla humanistit nostivat käytännöllis-normatiivisen kieliopin kunniaan, mutta 1600-luvulla Port Royalin koulukunta elvytti yleisen kieliopin perinteen. (Vihonen 1978: 13–16.) Tämä riittänee osoittamaan, että kieliopin luonnetta ja eri kielioppien arvoa koskevilla kiistoilla on niilläkin jo pitkät perinteet.

PERINNEVAI PERINTEET?

Ison suomen kieliopin johdanto näyttää antavan suomalaisesta kielioppiperinteestä ristiriitaisen kuvan. Toisaalta se puhuu vaikiintuneista käsitteistä ja ratkaisuisista, toisaalta viittaa siihen, että käsillä olevan kirjan teoriapohja on valikoiva ja moniaineksinen palapeli, jonka osat eivät välttämättä sovi saumattomasti yhteen. Perehtyminen kieliopin historiaan kuitenkin osoittaa, että

ristiriita on näennäinen. Ei todellakaan ole kysymys yhdestä, yhtenäisestä perinteestä, vaan useista perinteistä. Näitä on Isossa suomen kieliopissa hyödynnetty sen mukaan, mitä miltäkin osa-alueelta ennestään on ollut tarjolla. Osa perinteistä on tietoisesti rajattu Ison suomen kieliopin ulkopuolelle, esimerkiksi historiallinen kielioppi sekä kuvaukset kielen oppimisesta ja omaksumisesta.

Iso suomen kielioppi on laadittu muun muassa tutkijoiden käsikirjaksi. Tältä kannalta puutteena on pidettävä sitä, että tarkat ja systemaattiset viittaukset alkuperäistutkimuksiin puuttuvat. Johdannosta käy ilmi, että luvusta toiseen käytettyjä eli siis keskeisimpiä lähteitä ei ole mainittu joka kerta erikseen. Käytännössä näistäkin monet ovat sekundaarilähteitä siinä mielessä, että ne kyllä perustuvat alkuperäistutkimukseen mutta eivät sellaisinaan edusta itsenäistä alkuperäistutkimusta kuin joiltakin osin. Äärimmäisen harvat asiat ovat ylipäänsä sellaisia, että vain yhteen tai muutamaan lähteeseen viittaaminen riittää, koska asioita on tutkittu ja kehitelty vuosien saatossa monien vaiheiden kautta. Ison suomen kieliopin lähdeviitteiden avulla lukijan on vain poikkeustapauksissa mahdollista kytkeä esitetyt asiat kattavasti todellisiin alkuperäislähteisiin. Esitän tästä kolme keskenään erilaista esimerkkiä.

Ensimmäinen koskee moran käsitettä. Sitä käsitellään sivulla 49 pykälässä 14. Ainoa mainittu lähde on Alan T. Hallin vuonna 1999 ilmestynyt katsaus fonologiseen sanaan ja sen määrittelyyn. Isosta suomen kieliopista saa sen käsityksen, että moralla operointi olisi fennistiikan alalla uudennos. Näin ei kuitenkaan ole. Moraa on käytetty kymmenien vuosien ajan erityisesti foneettisissa ja äännehistoriallisissa tutkimuksissa. Uusin lukemani esitys, jossa moraa on hyödynnetty, on Kari Suomen artikkeli Virittäjässä 2/2005. Artikkelissa

kommentoidaan kriittisesti Ison suomen kieliopin tapaa kuvata suomen sanapainoa ja ratkaisua jättää aksentti kokonaan huomiotta (Suomi 2005, erit. s. 223). Fennougristiikan puolella moraa on käyttänyt esimerkiksi Erkki Itkonen, joka teoksessaan *Kieli ja sen tutkimus* on esitellyt käsitteen myös suomeksi (Itkonen 1966: 152–153). Suomen äänne- ja muotorakenteen kuvauksessa Fred Karlsson (1983, erit. s. 145) esittelee moran ja toteaa sen hyödylliseksi viitaten samalla lähteisiin, joissa käsitettä on hyödynnetty aiemmin. Ison suomen kieliopin esimerkeistä (erityisesti sukunimistä *Kuortti* ja *Suorttanen*) voi ounastella, että Karlssonin kirja tai ehkä jopa sen alkuperäislähteet ovat olleet käytössä pykälää 14 muotoiltaessa, mutta näitä ei ole mainittu. Eräiden muiden samaan lukuun sisältyvien pykälien lopusta Karlsson kyllä löytyy, samoin koko lukua koskevasta lähdeosien luettelosta sivulta 80. Siinä ei kuitenkaan ole viitteitä mihinkään kohtiin tai sivuihin sen enempää Isossa suomen kieliopissa kuin Karlssonin teoksessaakaan.

Toinen esimerkki koskee pronominiin taivutusta, joka on Ison suomen kieliopin pykälissä 100–104 sivuilla 128–132. Pronominien taivutus on aivan poikkeuksellinen verrattuna muiden nominien taivutukseen, ja myös pronominiin välillä on eroja. Koska pronominit ovat äärimmäisen keskeisiä kielen aineksia, niiden taivutus on kuvattu kaikissa kieliopissa, mutta useimmiten vain luettelemalla ja toteamalla. Pronominien taivutusta koskevassa jaksossa ainoa lähdeviite on pykälän 102 lopussa, ja se opastaa lukemaan vuoden 1989 Kielikellostä Matti Vilppulan nelisivuisen artikkelin »Ketä se oli kun pölli mun kirjan». Artikkelissa käsitellään lähinnä *ketä*-muodon syntaktista käyttöä ja tulkintaa murteissa ja puhekielessä, eikä siinä ole lähdeviitteitä. Jos Ison suomen kieliopin lukija haluaisi tietää, kuka ja missä on pronominiin taivu-

tusjärjestelmää aiemmin tutkinut ja miten taivutuksen erikoisuudet on selitetty, hän ei pääsisi puusta pitkään. Esimerkiksi Heikki Ojansuun (1922) laaja pronominitutkimus ei sisälly kieliopin lähdeluetteloon.

Kolmas esimerkki koskee yleisiä paikallissijoja. Termiä *yleiset paikallissijat* ei mainita Ison suomen kieliopin termihakemistossa, vaikka se on ollut fennistien ja fennougristien käytössä jo yli sadan vuoden ajan ja on edelleen. Sen sijaan käytetään termiä *abstraktit paikallissijat*, ja näihin luetaan kuuluviksi essiivi ja translatiivi (s. 1775, 1188). Sivulla 1188 pykälän 1236 lopussa on huomautus, jonka mukaan essiiviä ja translatiivisia on nimitetty yleisiksi paikallissijoiksi sen perusteella, etteivät ne ilmaise nimenomaan paikan sisä- tai ulkopuolta. Yhtään lähdeviitettä ei mainita. Yleisistä paikallissijoista alettiin puhua 1800-luvun jälkipuolella, ja niihin sisällytettiin alusta alkaen myös partitiivi. Määriteosa *yleinen* viittasi siihen, että kyseiset sijat olivat merkitykseltään eriytymättömämpiä kuin sisä- tai ulkopaikallissijat. Historiallisesti yleiset paikallissijat ovat vanhempia kuin sisä- ja ulkopaikallissijat, ja niiden lokaalinen funktio on vieläkin näkyvissä useissa kiteytyneissä adverbeissa tai adpositioissa (esim. *luona, luota, luokse*). Ennen kuin sisä- ja ulkopaikallissijojen sarjat syntyivät, yleisillä paikallissijoilla oli niiden molempien merkitystehävät ja mitä ilmeisimmin vielä monia muitakin funktioita. Suomen kielellä asiaa on ensimmäisenä selvitelty August Ahlqvist teoksessaan *Suomen Kielen Rakennus* (1877: 92–99), mutta yleisten paikallissijojen idean oli jo häntä ennen esitellyt J. A. Lindström käyttäen hyväkseen Reinhold von Beckerin ja Gustaf Renvallin tutkimuksista saamia aineksia (Stipa 1999: 274). Paljon jää siis Ison suomen kieliopin lukijalta pimentoon, jos hän luottaa vain pu-naiseen jättiläiseen ja sen lähdeviitteisiin.

Opetuskieliopeissa ei lähteitä kaivata, sillä niissä ei yleensä ole uutta tutkimustietoa eivätkä oppijat ole kiinnostuneet siitä, mistä tieto on peräisin. Sen sijaan tutkijalta edellytetään alkuperäislähteiden käyttöä. Eemil Nestor Setälää on kritisoitu sekä omana aikanaan että tuoreemmissakin tutkimuksissa (Karlsson 2000: 133–177; Vares ja Häkkinen 2001: 75–77, 118–119) siitä, että hän häivytti omista julkaisuistaan kytkennät todellisiin alkuperäistutkimuksiin ja esitti muiden tuloksia ominaan. Tämä on sellainen osa fennistiikan perinnettä, jonka ei soisi jatkuvan.

KIRJOITETTUA VAI PUHUTTUA KIELTÄ?

Ison suomen kieliopin näkyvin uudistus on puhekielen mukaanotto. Kuten edeltä kävi ilmi, kieliopit ovat aluksi olleet kirjoitetun kielen kuvauksia, mutta tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että asian pitäisi olla näin hamaan ikuisuuteen. Kielioppihan voi tarkoittaa mitä tahansa kuvausta kielen rakenteesta. Itse asiassa juuri yleisen kielitieteen piirissä deskriptiiviseksi nimitetyn kieliopin perinne on syntynyt kuvattaessa kieliä, esimerkiksi Amerikan intiaanikieliä, joita ei ole kirjoitettu ja joiden historiasta ei ole ollut mahdollista saada mitään todellista tietoa. Näin ollen deskriptiivinen, synkroninen kielioppi on voitu ymmärtää sekä historiallisen että normatiivisen kieliopin vastakohtaksi.

Toinen kysymys sitten on, voiko ja kannattaako suomen tapaista kulttuurikieltä lähestyä samalla tavoin. Synkroninen ja deskriptiivinen eivät tarkoita kirjaimellisesti samaa. Deskriptio voi periaatteessa sisältää myös aikadimension selittävänä tekijänä, ja juuri tällä tavoin termiä *deskriptiivinen* onkin käytetty vanhassa fennistiikassa (esim. Setälä 1921: 8–9). Termin sisältö on määrittelykysymys. Jos kielen kehitys jät-

tään kokonaan huomiotta, jätetään tietoisesti osa kieltä koskevasta jo saavutetusta tiedosta hyödyntämättä. Luonnollisessa kielessä elää aina rinnakkain monenikäistä ainesta, eivätkä kaikki kielen ilmiöt selity synkronisesti tajuttavien säännönmukaisuuksien perusteella. Tästä tarjoaa esimerkiksi johto-oppi loistavia esimerkkejä. Synkroninen kuvaus on kuin valokuva: se pysäyttää liikkeen ja latistaa syvyysdimension. Se on tietynlainen totuus, mutta ei koko totuus.

Puhutun kielen ja sitä ohjaavien luonnollisten normien kuvaaminen on tärkeä ja mielenkiintoinen tehtävä. Tätä on aiemmin tehty murteiden tutkimuksen piirissä, joskin silloin on yleensä tutkittu niitä kohteita, joita kielentutkimuksessa on muutenkin pidetty kiinnostavina. Keskustelun ja vuorovaikutuksen tutkimus ovat lingvistiikan uudehkoja aluevaltauksia, jotka epäilemättä ansaitsevat sijansa kielenkuvauksen kokonaiskentässä. Niitä on kuitenkin vaikea sovitaa luontevaksi osaksi kirjoitetun kielen kieliooppia, koska kuvausideologiat ovat niin erilaiset. Kirjoitetun kielen kieliopit ovat perinteisesti kuvanneet ideaalikieltä, eivät niinkään todellista kielenkäyttöä, ja esimerkit on valittu tai muodostettu tätä tarkoitusta palvelemaan. Puhekielen kuvaaja kuvaa loputtomasti varioivaa todellisuutta voimatta koskaan ottaa huomioon kaikkia niitä taustatekijöitä, jotka ilmauksen konkreettiseen muotoon kulloinkin vaikuttavat. Kuvauksen kannalta relevanttien ja yleistysten pohjaksi soveltuvien ominaisuuksien ja kategorioiden löytäminen vie aikansa, mutta en voi uskoa, että parametrit olisivat täsmälleen samat puhutun ja kirjoitetun kielen osalta. Toistaiseksi puhuttua kieltä on helpointa kuvata vertaamalla sitä kirjakieleen, niin kuin myös Isossa suomen kielioissa on monin paikoin tehty, mutta tällaista vertailua ei edes periaatteessa voi suorittaa kielen rakenteen ja käytön kaikkil-

ta osa-alueilta, koska nämä eivät kaikilta osin ole yhteismitalliset.

UUSIA RATKAISUJA, TERMEJÄ JA KÄSITTEITÄ

Vaikka Iso suomen kieliooppi rakentuu perinteelle, se sisältää myös uutuuksia. Tämäkin on oikeastaan perinnettä, sillä myös aiemmat suuret kieliopit ovat pyrkineet uudistuksiin. Aika näyttää, mikä on uudistusten kohtalo. Erinomaiselta periaateratkaisulta vaikuttaa ainakin teoksen kolmas pääosa »Ilmiöt», jossa erillisten tieteellisten artikkelien tapaan on tarkasteltu useampia kielen tasoja ja kategorioita koskettavia teemoja, muun muassa kongruenssia, sanajärjestystä ja kieltoa. Esimerkiksi modaalisuutta käsittelevä luku on monipuolisuudessaan suorastaan sykhdyttävä.

Käsitteistön ja terminologian puolella käyttökelpoiselta, joskin hieman epämääräiseltä vaikuttaa *muotti*, jolla tarkoitetaan esimerkiksi sananmuodostuksen mallina toimivaa sanahahmoa. Myös useammasta morfeemista muodostuvaan pakettiin viitattaava *nippumorfeemi* on apukäsitteenä tarpeellinen, jos ja kun lähdetään siitä, että aineksia ei edes pyritä analysoimaan alkutekijöihinsä. Pientä hämmennystä herättävä esimerkki nippumorfeemista olkoon tässä sivulla 536 esitetty *-tUA*-infiniitti (esim. *mentyä*), jolle ei löydy selvää paikkaa infiniittisten muotojen kokonaiskuvauksessa. Lisähämmennystä aiheuttaa kirjoitustapa. Miksi morfofoneemisessa asussa alkukirjain on pieni, vaikka vaihtelua voi olla silläkin kohdin: *tehtyä, annettua, levättyä*?

Periaatteellisempi tarkastelu osoittaa, että nippumorfeemeihin liittyy ongelmia. Minkä tason yksiköitä ne edustavat? Joskus ne ovat morfologisen kategorian rakenteellisia vastineita. Etenkin johto-opin puolelta löytyy esimerkkejä selvästi yhdysperäi-

sistä, mutta kuitenkin yhdeksi kokonaisuudeksi käsitettävistä johtimista, esim. *käyskennel-lä, työ-skennel-lä* (s. 357). Historiallisesti ajatellen myös esimerkiksi elatiivin sijapäätte on nippumorfeemi, sillä se sisältää vanhan sisäpaikallissijojen tunnukseen *-s* ja vanhan yleisen erosijan (ks. edellä) päätteeseen *-tA* (esim. Ahlqvist 1877: 106; Korhonen 1981: 210–211). Nippu on niin tiivis, ettei nykysuomalainen huomaa edes ajatella sen koostuvan kahdesta eri rakennosasta muulloin kuin ehkä nähdessään paikallissijojen päätteet sarjana. Todellisiin ongelmiin törmätään silloin, kun nippumorfeemeiksi luokitellaan sellaisia suffiksiyhdistelmiä, jotka eivät ole minkään morfologisen kategorian tunnuksia ja joiden kaikilla rakennosilla on muutakin morfologista ja syntaktista käyttöä. Edellä mainitun *-tUA*-infinitiin lisäksi tällaisia ovat Ison suomen kieliopin mukaan esimerkiksi partisiippipohjaiset *-vAn, -neen* ja *-tUn* (*olevan, luopuneen, käydyn*, s. 531), joita ei nimetä infiniiteiksi vaan muodoiksi. Kolme viimeksi mainittua ei myöskään ole mainittu termihakemistossa, josta *-tUA*-infiniti löytyy. En ymmärrä tätä logiikkaa.

Perinteisten infiniittisten muotojen nimeämisessä on luovuttu numeroinnista, ja muotoihin viitataan tunnusta edustavalla morfoneemisella asulla: A-infinitiivi, E-infinitiivi, MA-infinitiivi. Tämä on tuttu ratkaisu monista suomen sukukielistä. Suomessa ongelmana on vain se, että morfoneeminen asu on joskus melko kaukana tunnukseen todellisista ilmiöistä. Esimerkiksi A-infinitiivin tunnus voi käytännössä olla *a, ä, da, dä, ta, tä, la, lä, na, nä, ra* tai *rä*. Todellinen sekaannuksen mahdollisuus on partisiipin perfektin kohdalla, kun NUT-partisiippi voi käytännössä edustaa sekä NUT- että TU-partisiippia (s. 515).

Imperatiivin kolmannen persoonan muoto on saanut oman nimen *jussiivi*, mikä lienee pedagogisesti perusteltavissa. Sen si-

jaan anarkistiselta tuntuu ratkaisu, jonka mukaan kaikkia kieliopillisten kategorioiden merkkejä funktiosta ja positiosta riippumatta nimitetään *tunnuksiksi*. Ainakin morfotaksin kuvauksessa positioluokkien erottelu tuntuisi tarpeelliselta sekä käsitteellisellä että terminologian tasolla, morfeemithan eivät voi esiintyä missä järjestyksessä tahansa. Itse asiassa myös Isossa suomen kieliopissa puhutaan vanhaan tapaan sija- ja persoonapäätteistä. Termihakemistostakin on turha etsiä *persoonatunnusta* tai *sijatunnusta*.

KIELIOPPI

— AJAN JA AJATTELUN KUVA

Jokainen kielioppi on aikansa tuote. Kieli on niin monitahoinen ilmiö, ettei siitä koskaan voi laatia täydellistä kuvausta, vaan kuvaajan on aina valittava tietty näkökulma, tietyt tavoitteet ja tietyt aseet ja jätettävä muu sovinnolla huomiotta. Petraeuksen aikana pidettiin selvänä, että kielisysteemin pääpiirteet riittivät ja että latinan kielioppi kelpasi esikuvaksi. Iso suomen kielioppi heijastaa kaikessa moninaisuudessaan sitä kielitieteen nykytilannetta, että näkökulmat ovat avartuneet ja kuvaustavat ja -mahdollisuudet monipuolistuneet ja että näistä mitään ei voi absoluuttisesti asettaa kaikkien muiden edelle.

Perinteeseen viittaamista ei pidä tulkita niin, että perinne olisi yhtenäinen. Perinne on yhtä kirjavaa kuin kieli itse. Ison suomen kieliopin sisällössä kuvastuvat monipuolisesti, joskaan eivät kattavasti, ne näkökulmat, teoriat ja kuvaustavat, joita suomalaisessa fennistiikassa on 1900-luvun jälkipuolella sovellettu. Tämä on vaatinut tekijöiltä ja heidän tukijoukoiltaan pitkää kokemusta ja laajaa asiantuntemusta, mutta se asettaa myös lukijalle melkoiset vaatimukset. Teoksesta saa irti eniten sellainen käytäjä, joka myös itse tuntee fennistiikan ke-

hityksen, suuntauksat ja kiistat, ja hän saa todella paljon.

Sen sijaan äidinkielen opettajat ja oppikirjojen tekijät ovat kovan paikan edessä ryhtyessään hakemaan Isosta suomen kielipista pedagogisen kieliovin aineksia. Lujaa runkoa ja keskeisiä perusasioita on vaikea suodattaa esiin kaiken runsauden keskeltä. Kuitenkin opittavien asioiden pitäisi muodostaa mielekkäitä ja oppikurssien puitteissa hallittavia kokonaisuuksia. Näinköhän jääme suosiolla odottelemaan Ison suomen kieliovin jatkoksi Suomen pedagogista kieliooppia? ■

KAISA HÄKKINEN

Sähköposti: kaisa.hakkinen@utu.fi

LÄHTEET

- AHLQVIST, AUGUST 1877: *Suomen Kielen Rakennus*. I. Helsinki.
- VON BECKER, REINHOLD 1824: *Finsk grammatik*. Åbo.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, LAURI 1941, 1946: *Suomen kielen rakenne ja kehitys I, II*. Helsinki: Otava.
- HALL, ALAN T. 1999: The phonological word: A review. – Alan T. Hall & Ursula Kleinhenz (toim.), *Studies on the phonological word* s. 1–22. Amsterdam studies in the theory and history of linguistic science; Series 4: Current issues in linguistic theory 174. Amsterdam: John Benjamins.
- HÄKKINEN, KAISA 2001: Nestor Emil Setälän kouluaikaiset kieli- ja kulttuuriharrastukset. – *Sananjalka* 43 s. 112–134.
- ITKONEN, ERKKI 1966: *Kieli ja sen tutkimus*. Helsinki: WSOY.
- JUDÉN, JACOB 1818: *Försök till utredande af finska språkets grammatik*. Wiborg.
- KARLSSON, FRED 1983: *Suomen kielen äänne- ja muotorakenne*. Helsinki: WSOY.
- 1997: *Yleinen kielitiede Suomessa kautta aikojen*. Helsingin yliopiston yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- 2000: *E. N. Setälä vaarallisilla vesillä. Tieteellisen vallankäytön, käyttäytymisen ja perinteen analyysi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Komiteamietintö N:o 6. Keisarilliselle Majesteetille vuonna 1906 helmikuun 13 päivänä yhtenäisyyden ja yhdenmukaisuuden aikaansaamiseksi kieliovin opetuksessa asetettu komitea alamaisimmasti*. Helsingissä, Keisarillisen Senaatin kirjapainossa, 1915.
- KORHONEN, MIKKO 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOSKINEN, IRINA 1988: *Hyvästit kieliooppille. Äidinkielen kieliooppi suomenkielisesä oppikoulussa ja kansakoulussa vuoden 1843 koulujärjestyksestä peruskoulu-uudistukseen*. Helsingin yliopiston opettajankoulutuslaitoksen tutkimuksia 67. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- LIAKKA, NILO 1940: Muistelo Aug. Ahlqvistin viime vuosilta. – *Virittäjä* 44 s. 366–376.
- LÖNNROT, ELIAS 1836: Suomen kielestä. – *Mehiläinen* s. 42–46.
- MARTINIUS, MATTHIAS 1689: *Hodegus Finnicus eller Finsk Wägwijsare*. Holmiae.
- Mietintö 1888 = Mietintö kieliooppillisten koulu-oppikirjojen yhtämukaisiksi järjestämisestä ynnä suomenkielisille kouluille ajottujen kieliooppien luonnoksia, tehnyt sitä varten asetettu komitea. Helsinki.

- OJANSUU, HEIKKI 1922: *Itämerensuomalaisen kielten pronominioppia*. Turun Suomalaisen Yliopiston julkaisuja. Sarja B, osa 1; n:o 3. Turku: Turun yliopisto.
- PENTTILÄ, AARNI 1957: *Suomen kielioppi*. Helsinki: WSOY.
- PETRAEUS, AESCHILLUS 1649: *Lingvae Fennicae Brevis Institutio*. Aboae.
- PÄÄKKÖNEN, IRMELI 1994: *Suomalainen sydämestä. Carl Niclas Keckmanin toiminta suomen kielen kehittäjänä. Suomi 172*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAVILA, PAAVO 1941: Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 27 s. 1–136.
- 1943: Uralilaisen lauseen alkuperäisestä rakenteesta. – *Virittäjä* 47 s. 247–263.
- 1944: Lauseopin periaatekysymyksiä. – *Virittäjä* 48 s. 105–131.
- 1945: Lauseeseen liittyvät irralliset ainekset. – *Virittäjä* 49 s. 1–16.
- 1950: Itämerensuomalaisten kielten kaasussyntaksia. – *Virittäjä* 54 s. 457–460.
- 1960a: Adjektiiviattribuutin kongruenssin synty suomen kielessä. – *Sananjalka* 2 s. 28–35.
- 1960b: Nominaalilause ja finiittimuodot. – *Virittäjä* 64 s. 245–250.
- RENVALL, GUSTAF [GUSTAVUS] 1815–1817: *De Signis Relationum Nominalium in Lingua Fennica*. Aboae.
- 1840: *Finsk Språklära, Enligt den rena Vest-Finska, i Bokspråk vanliga Dialecten*. Åbo.
- S[ETÄLÄ], E. N. 1880: *Suomen kielen lauseoppi. Oppikirjan koe*. Helsinki: K. E. Holm.
- 1883: *Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1898: *Suomen kielioppi. Äänne- ja sanaoppi*. Helsinki: Otava.
- 1921: Nykyaikuisen kielentutkimuksen periaatteista. – *Kielentutkimus ja oikeakielisuus*. Helsinki: Otava.
- SIRO, PAAVO 1964: *Suomen kielen lauseoppi*. Helsinki: Tietosanakirja Oy.
- S[NELLMAN], J. V. 1856: Wotisk Grammatik af August Ahlqvist. – *Litteraturblad* s. 74–77.
- STIPA, GÜNTER J. 1990: *Finnisch-ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neopositivismus*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran toimituksia 206. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- STRAHLMANN, JOHANN 1816: *Finnische Sprachlehre für Finnen und Nicht-Finnen*. St. Petersburg.
- SUOMI, KARI 2005: Suomen kielen prominenssien foneettisesta toteutumisesta. – *Virittäjä* 109 s. 221–243.
- VARES, VESA – HÄKKINEN, KAISA 2001: *Sanan valta. E. N. Setälän poliittinen, yhteiskunnallinen ja tieteellinen toiminta*. Helsinki: WSOY.
- VHAEL, BARTHOLDUS 1733: *Grammatica Fennica*. Aboae.
- VIHONEN, SAKARI 1978: *Suomen kielen oppikirja 1600-luvulla*. *Studia Philologica Jyväskylänseisä* 11. Jyväskylä.
- VILPPULA, MATTI 1989: »Ketä se oli kun pölli mun kirjan». – *Kielikello* 3 s. 12–15.